

Papp István

A Politikai Nyomozó Főosztály Mezőgazdasági (Szabotázs-) Elhárító Osztályának szervezettörténete, 1956–1962

Bevezetés

Jelen tanulmányunkban a politikai rendőrség egy olyan részlegével szeretnénk foglalkozni, amelyet eddig kevés figyelemre méltatott a történeti kutatás. A mezőgazdasággal, a parasztsággal, a vidéki társadalommal kapcsolatos államvédelmi/állambiztonsági fellépés elsősorban az 1956 előtti korszakra vonatkozóan kapott nagyobb figyelmet. A forradalom leverését követő időszak agrártörténetének, ezen belül az 1959 és 1961 közötti kollektivizálási hullámnak az újragondolása jórészt az elmúlt évtizedben kezdődött el.¹ A termelőszövetkezeti rendszer végleges kialakulásának történetét hosszú időn keresztül úgy ábrázolták, hogy a parasztság elsősorban a politikai propaganda, az ellenállás értelmetlenségének belátása és lelki ráhatás eredményeként döntött a belépés mellett. Ma már egyre inkább látható, hogy – bár az 1955-es évek első felében tapasztaltnál kisebb mértékben és intenzitással, de – a lelki és számos esetben a fizikai kényszer is közrejátszott egy-egy falusi parasztember szövetkezetbe való beléptetésében.² Ebből adódóan fontos feladat a mezőgazdasággal és az abból élő paraszti népséggel foglalkozó politikai rendőrségi osztály tevékenységének megismerése.

Hosszú távú célunk annak feltérképezése, hogyan használta az állambiztonság az általa irányított hálózati személyeket, köznapi szóval élve ügynököket a paraszti lakosság ellenőrzésére, manipulálására, a termelőszövetkezetek elleni mozgalmak feltárására, netán lehetlenné tételére. Ezen munka első lépéseként szervezettörténeti vizsgáldást végeztünk. Mint a címből is látható, 1956 és 1962 között még a hivatalos iratokban is többféle elnevezéssel találkozunk az osztályt illetően: a mezőgazdasági szabotázselhárító, a mezőgazdasági elhárító és a mezőgazdasági osztály egyaránt felbukkan a dokumentumokban. Éppen ezért fontos tisztázni mit is értett az állambiztonság szabotázs, ezen belül mezőgazdasági szabotázs alatt, hiszen az elnevezés önmagában is jelentős politikai értékítéletet hordozott, a parasztsághoz való viszonyulás markáns különbségeit fejezte ki.

A szabotázs fogalma az állambiztonsági szakirodalomban

Az 1945-ben újjászervezett és a következő években jelentős átalakításokon átesett politikai rendőrség legfontosabb feladata az állam, és ebből következően a hatalmat egyre jobban kisajátító kommunista párt ellen elkövetett bűncselekmények felderítése volt. Ehhez nyilvánvalóan szükség volt az ellenséges cselekmények pontos meghatározására, jogszabályban történő kodifikációjára. Természetesen a jogalkalmazóként fellépő politikai rendőrségnek különösen tisztában kellett lennie azzal, hogy mi alapján és kik ellen lép fel. Ennek a követelménynek a testület különböző mértékben felelt meg, számos esetben direkt politikai igényeket szolgált ki, vagy éppen a nyilvánosságra hozott párthatározatok szövegét használta iránytűként. Az, hogy a politikai rendőrség a munkája során milyen mértékben követte, alkalmazta az érvényben lévő jogi előírásokat, az egész testületről jellemző képet ad. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a politikai vezetés és az általa felügyelt állambiztonság szervek számára a homályosan, pontatlanul megfogalmazott jogszabályok hasznosak voltak, hiszen ezek módot nyújtottak arra, hogy a megtorlás érdekei szerint értelmezzék a bűnösnek tartott személyek cselekedeteit.

A mezőgazdasági szabotázselhárító osztály egy konkrét részterületen felelt a politikai bűncselekmények felderítéséért, ezért az osztály szervezeti változásainak és működésének bemutatása előtt két témakörrel kívánunk foglalkozni.

Egyrészt a rendelkezésre álló állambiztonsági szakirodalom alapján szeretnénk bemutatni, hogy mit jelentett a szabotázs fogalma a politikai rendőrség szóhasználatában, illetve ezen belül melyek voltak a mezőgazdasági szabotázs speciális jellemzői. A szabotázs fogalmának használata önmagában politikai értékítéletet tükrözött, a szocializmus építésével szembeszegülő egyéni gazdálkodók vagy a termelőszövetkezeti eszmével lelkük mélyén nem azonosuló egykori parasztgazdák államellenes cselekedeteit írta le. Másik nézőpontból a szabotázs a mindennapi életviszonyokba való állami beavatkozásokkal, kényszerintézkedésekkel szembeni paraszti ellenállásként is értelmezhető.³ Másrészt röviden áttekintjük, hogy milyen változásokat élt át az a társadalmi réteg, magyarán a parasztság, amely a mezőgazdasági szabotázselhárítás első számú célpontját jelentette. Mindez érthetővé teszi, hogy milyen körülmények között végezte munkáját a politikai rendőrség ezen részlege, és a szervezeti változások milyen politikai döntésekre, társadalmi folyamatokra rezonáltak.

A bevezetőben felvázolt kép, mely szerint az államszervezeten belül a törvényhozás meghatározza az üldözendő bűncselekmények fogalmát, jellemzőit és az értük kiszabható büntetést, a rendőrség, illetve az állam politikai biztonságáért felelős szervek ezt a jogot alkalmazzák mindennapos működésük során, és a bíróságok is ezen jogszabályok alapján hoznak ítéletet, természetesen csupán illúzió volt az 1950-es évek Magyarországon, különösen 1956 előtt. A politika oly mértékben meghatározta az államvédelem feladatait, hogy sokkal fontosabb volt a Magyar Dolgozók Pártja vezető testületei által hozott határozatok követése és érvényesítése, mint a hatályban lévő jogszabályok alkalmazása. Ez a gyakorlat – bár finomodott –, de alapjaiban 1956 után sem változott meg: a szervezet működését meghatározó vezetői parancsok, utasítások mindig egy adott párthatározat végrehajtásából indultak ki. Mivel a pártszövegek nem jogász alapossággal készültek, így a politikai rendőrség mindennapi működése során sokkal kevésbé szolgálhattak zsinórmértékül egy-egy cselekmény megítélésében, mint a pontosan kidolgozott jogszabályok.

A politikai rendőrség 1945 és 1990 közötti történetét szemlélve látható, hogy az idő múlásával egyre inkább üzemszerűen, napi rutin szerint működött az államvédelem, majd 1956-tól az állambiztonság. Ebből adódóan egyre nagyobb hangsúlyt fektettek arra, hogy növeljék az állomány tagjainak általános műveltségét, olvasottságát és jogi ismereteit. Az első halvány jele annak, hogy szükség van a szakszerűség, a racionális működés megteremtésére 1954-ből származik. Ekkor hozták létre az egyesített Belügyminisztériumon (BM) belül a Módszertani Irodát, amelynek Gerő Ernő intenciói szerint el kellett volna készítenie „az államvédelmi munka lexikonját.”⁴ Ez az óhaj csupán 1980-ban vált valósággá, amikor megjelent a korszak első és egyetlen állambiztonsági kézikönyvként használható munkája.⁵ Ennek bevezetőjében az alábbiakkal indokolták a kötet szükségességét: „Az állambiztonsági munkában gyakran felvetődik az igény, hogy egy-egy fogalmat pontosan meghatározzunk, elhelyezzünk a fogalmak rendszerébe, és *biztonságosan használjuk* (kiemelés tőlem – P.I.) azt.” Ez elvileg jó alapot teremtett arra, hogy az állambiztonsági tisztek immár szakszerűen lépjenek fel az adott korszakban a politikai bűncselekménynek minősített tettekkel és azok elkövetőivel szemben. Ezen fogalomtár megszületéséig a szabotázs meghatározásakor az állomány tagjai a különböző segédanyagokra támaszkodhattak. Ebből adódóan tekintsük át, hogy a politikai rendőrség számára készített oktatási anyagokban, összefoglalókban, segédkönyvekben hogyan határozták meg a szabotázs fogalmát!

Először 1958-ban foglalkoztak külön állambiztonsági segédkönyvben a szabotázssal mint a politikai rendőrség által üldözendő bűncselekménnyel.⁶ A három szerző által írt összefoglaló munka a Belügyminisztérium Dzerzsinszkij Tisztképző Iskola hallgatói számára készült. Az alkotói triász tagjai az iskola büntetőjogi tanszékén tanítottak, közülük Sepsei György a gyakorlati munkából is kivette a részét: 1957 márciusától a Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályának jogi alosztályán dolgozott, sőt 1959 novemberétől hosszabb helyettesítést követően hivatalosan is

alosztályvezetővé nevezték ki.⁷ Ő feltehetően a gyakorlati vizsgálati munkából származó tapasztalataival is színesíthette a száraz jogi szövegek előadását.

A mezőgazdaságra vonatkozó részt a kötetben a szövetkezetek vagyonát érintő fejezetek jelentették, mivel ez a vagyon szocialista társadalmi tulajdonnak számított. Egészen precízen így fogalmazott a fejezet szerzője, Koltai Sándor: „A szövetkezeti szocialista tulajdonjog alanya a szövetkezet (földműves-szövetkezet, termelőszövetkezet, kisiparosok termelő szövetkezete). Tárgya: Termelőszövetkezet esetében a dolgozók termelésének eredménye, beszerző és értékesítő szövetkezetnél a beszerzett, értékesített áru. Ide sorolhatók még az épületek berendezései, felszerelési tárgyak, nyers és segédanyagok, kisebb munkaeszközök.”⁸ A szövetkezeti vagyon mint társadalmi tulajdon ellen természetesen a hagyományosnak tekinthető, a mai jogrendszerünkben is szereplő bűncselekményeket is el lehetett követni: ide tartozik a sikkasztás, a csalás, a rablás, a hanyag és a hűtlen kezelés. A szabotázselhárítás szempontjából viszont azok a bűncselekmények az érdekesek, amelyek speciálisan a szocialista gazdasági rendszer büntetőjogi védelméhez kötődnek, ezeket a szerző a „terv elleni bűncselekmények” címszó alatt tárgyalta.

Ezek a bűncselekmények a szovjet jogrendszerből kerültek át a magyarba. Így nem véletlen, hogy a szerző is azzal kezdte, miként definiálja a szovjet-országi büntető törvénykönyv ezeket a cselekményeket. Három fogalmat, a károkozást, a szabotázsot és a diverziót mutatta be, amelyek közös jellemzőjének tartotta, hogy „ellenforradalmi célból” követik el őket. Az első kettő a gazdasági rend szándékos vagy hanyagságból való aláadását jelentette, míg a diverzió alatt szándékos rombolást értett.⁹ Magyarországon a tervgazdaság büntetőjogi védelmét az 1950. évi 4. számú törvényerejű rendelet teremtette meg. Ez elkülönítette egymástól az aktív és a passzív szabotázsot. Az első esetben bármely ingó vagy ingatlan dolog megrongálódása, rendeltetésszerű használatra való alkalmatlanná válása vagy megsemmisülése veszélyezteti a népgazdasági terv vagy részletterv megvalósítását. A passzív szabotázsnál szintén megállapítható a kártevő célzat, de ez a munka hanyag elvégzése vagy éppen el nem végzése miatt következik be.

Sepsei György erőteljesen hangsúlyozta, hogy bizonyítani kell a „kártevő célzatot.” Erre hozta fel példaként az egyik Budapest környéki mezőgazdasági vállalatot, ahol felesleges beruházások megvalósításával követték el a szabotázsot. Azonban az operatív felderítő munka során nem sikerült kellő alaposítással alátámasztani a főmérnök felelősségét, így az eljárást nem tudták megindítani.¹⁰ A szabotázsot 1958-ban az érvényben lévő jogszabály alapján egytől tíz évig terjedő börtönbüntetéssel, illetve több súlyosbító körülmény egyidejű megvalósulása esetén akár halállal is lehetett büntetni.

A szabotázs büntetőjogi megítélésének jelentős változásáról egy 1970-ban kiadott állambiztonsági segédkönyvből értesülhetünk.¹¹ Ebben 1945-től kiindulva vették sorra a legfontosabb gazdasági jellegű bűncselekményeket. A szerzők úgy vélték, hogy az egyes időszakokban más és más okból kellett kiemelten védeni az állami javakat: 1945 után a jóvátételi kötelezettség teljesítése, 1947-et követően a stabil forint és a hároméves terv megóvása, míg 1950-től a mindenkori ötéves terv védelme tette szükségessé a szigorú jogszabályokat. Ugyanakkor rámutattak arra, hogy az 1961-ben elfogadott új büntető törvénykönyv (Btk.) „éles határvonalat vont a kifejezetten államellenes, politikai céllal elkövetett gazdasági bűntettek és az egyéb, gazdálkodás rendjét sértő bűntettek között.”¹² A kifejezetten politikai jellegű gazdasági bűntettek közé sorolták a kártevést és a rombolást, s ezzel eltűnt a szabotázs kifejezés a Btk.-ból. A szerzők szerint mindezt az tette lehetővé, hogy ekkorra már a „szocializmust építő állam” érdekeit kellett védeni, míg 1950-ben még csupán az út elején jártak. Végső soron ez igaz is volt, hiszen ha a megfogalmazásról levesszük a korra jellemző ideológiai köntöst, valóban a lényegét fejezi ki: az iparban történt államosítások után 1961-re a mezőgazdaságban is a földterület, az állatállomány és a gazdasági eszközök elsöprő része szövetkezeti/állami tulajdonba került, s egészen jelentéktelen arányúvá vált az egyéni tulajdon.

Az 1970-es segédanyag szerzői felhívták a figyelmet arra, hogy a pazarló gazdálkodás, a gazdálkodással kapcsolatos köteleességek megszegése és a népgazdaság megtévesztése immár elvesztette a korábban feltételezett politikai tartalmát, s ettől fogva pusztán gazdasági bűncselekményekként tartották őket számon. A segédlet figyelemre méltó vonása, hogy az 1958-as szöveghez képest sokkal egyértelműbben

vállalta föl, hogy a szabotázs jellegű bűncselekmények kodifikálása 1950-ben a szovjet minta alapján történt. Sőt az 1945 utáni néhány esztendőre visszatekintve még óvatos kritikával is éltek az anyag összeállítói: „A bíróságok ítélkezési gyakorlata alakította ki 1950-ig a célzat, illetve a politikai motívumok fennforgásának követelményét. Mivel politikai motívumok, ellenséges beállítottságra utaló adatok az elkövetőknél rendszerint bizonyítottak voltak, gyakorlatilag kisebb súlyú gazdasági bűntettet a legsúlyosabb megítélésű szabotázsként értékelték. A jog- és az ítélkezési gyakorlat – napjaink értékelése szerint – esetenként méltánytalanul súlyos büntetésekre is adott lehetőséget.”¹³

A korábban már említett, 1980-ban napvilágot látott Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár az első munka, amely a korszak állambiztonsági segédanyagainak sorában szabatosan és tömören meghatározta a szabotázs fogalmát: „ellenséges, politikai célzatú kártevés, amelynek célja: a munkafolyamat tervszerű bénítása, akadályozása; teljes munkamegtagadás, vagy látszatra végzett munka; a rendelkezések végrehajtásának megtagadása vagy szándékos elodázása; rejtett, álcázott romboló tevékenység; a munkaeszközök, objektumok, berendezések, a népi vagyron rongálása, pusztítása. Rendkívüli viszonyok esetén különösen veszélyes az aknamunkának ez a formája.”¹⁴ A szöveg kissé nevetségesnek tűnhetett 1980-ban az államszocializmus konszolidált hétköznapjai között. Érdekes, hogy voltaképpen a sztrájkot is a szabotázs részének tekinti, ami aligha véletlen, hiszen ha a munkásosztály van hatalmon, akkor értelmetlennek tűnt az érdekképviseleti küzdelem e formája. Talán a szócikk írója is érezte, hogy ebben az időszakban már messze áll a mindennapoktól ez a fogalom, ezért szúrta be a „rendkívüli viszonyok” és a „különösen veszélyes” kifejezéseket. Az egyre inkább kiépülőben lévő termelőszövetkezeti melléküzemágak és a megerősödött háztáji gazdaságok viszonyai között a szabotázs fogalma lassan kiüresedett, a történeti múlt rekvizitumává vált.

A szemlélet csaknem teljes átalakulásáról tanúskodik egy, a korszak legvégén született kandidátusi értekezés, amely kifejezetten a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sérelmére elkövetett bűncselekményeket vizsgálta.¹⁵ Ebben az 1988-ban kiadott munkában kriminológiai nézőpontból vizsgálódott a szerző. A tévesek elleni bűncselekményeket a társadalmi tulajdon védelmének problémájaként fogta fel, az értekezésben egyszer sem bukkan fel a szabotázs kifejezés. Sőt arra is rámutatott, hogy miért nehéz a mezőgazdaság területén bármiféle gazdasági bűncselekmény szándékos elkövetését bizonyítani: „A fejlődés elemzésekor nem szabad megfeledkezni arról, hogy a mezőgazdaságban folytatott termelő tevékenységnek egy sor olyan *sajátossága* van, amely megkülönbözteti a népgazdaság összes többi ágától. Így: *a legszorosabb kapcsolatban áll a természettel*, annak jelenségeivel, törvényszerűségeivel. Az időjárás, a csapadék mennyisége és megoszlása, esetleges természeti csapások stb. – bár a korábbiakhoz képest csökkenő mértékben – még napjainkban is egyik döntő meghatározói az előállított termék mennyiségének és minőségének”¹⁶ Vagyis lényegében kimondta azt a nyilvánvaló igazságot, hogy a mezőgazdasági termelésben az emberi akarat és szándék csak korlátozott mértékben érvényesül.

A szabotázssal foglalkozó állambiztonsági segédkönyveket áttekintve megállapíthatjuk, hogy a szovjet jogszabályok közvetlen alkalmazásától indulva az 1960-as években már differenciálta a politikai rendőrség a szabotázs jellegű bűncselekményeket. A fogalom a hagyományos szocialista gazdasági rendszer változásával, a magánvállalkozások, a második gazdaság erősödésével egyre inkább idejétmúlttá vált. Végül a korszak legvégén – ha nem is mondták ki nyíltan, de – a mezőgazdaság vonatkozásában felismerték, hogy a szabotázs, sőt még az enyhébb gazdasági bűncselekmények egyértelmű meghatározása is komoly nehézségekbe ütközhet.¹⁷

A mezőgazdasági elhárítás 1957–1958-ban

A mezőgazdasági elhárító osztály sorsát a forradalom leverését követő időszakban az határozta meg, hogy változik-e és milyen mértékben a hazai agrárpolitika az 1956 előtti évekhez képest.¹⁸ Mivel Kádár János és kormánya számára a megtorlással

párhuzamosan a konszolidáció megteremtése is az elsőrendű célok közé tartozott, ezért az egész rendszer egyik alapvető értékének tekintett életszínvonal-politika kiművelése hamar megkezdődött. Ehhez le kellett csendesíteni az '50-es évek téveszesítési hullámai és az egyéni gazdálkodók kizsigerelése miatt felajzott állapotban lévő parasztságot. Első lépésként a Kádár-kormány 1956 novemberében a forradalom alatt született intézkedések közül ritka kivételként megerősítette a mezőgazdasági terménybeszolgáltatás eltörlését. Ezt követően már decemberben elkezdődött egy új agrárpolitikai program kidolgozása. Ennek többek között arra a kérdésre kellett felelnie, hogy az egyéni gazdálkodás vagy a termelőszövetkezetekre és állami gazdaságokra alapozott nagyüzemi termelés útjára lép-e a magyar mezőgazdaság. Ha az utóbbit választják, fontos kérdésnek látszott, hogy milyen gyorsan és milyen eszközökkel megy végbe a téveszervezés, illetve milyen engedményekkel kívánják megnyerni a parasztságot.

Néhány hónapos előkészítő munkát követően 1957 júliusának első napjaiban jelent meg *A Magyar Szocialista Munkáspárt Agrárpolitikai Tézisei* címet viselő program.¹⁹ Ezt a szöveget a pártközpont Mezőgazdasági/Falusi Osztályát vezető Fehér Lajos és agrárszakértői, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének élére visszavonuló Erdei Ferenc²⁰ és munkatársai dolgozták ki. A dokumentumban éles szavakkal elítélték a Rákosi-korszak parasztpolitikáját, és a mezőgazdasági beruházások növelése mellett foglaltak állást. Az ágazat jövőjét a nagyüzemi kereteken belül képzelték el, ám a termelőszövetkezetek létrehozását hosszabb távon, önkéntes alapon, a termelési biztonság veszélyeztetése nélkül kívánták megvalósítani.

Az Agrárpolitikai Tézisek kiadása azonban csupán köztes állomásnak bizonyult a keményvonalas, a szovjet kolhozmodellhez ragaszkodó, a középparasztság anyagi ellehetetlenítését kívánó agrárpolitika hívei és az előbb vázolt reformpolitika védelmezői között. Az előbbi csoportot Dögei Imre földművelésügyi miniszter, az utóbbit Fehér Lajos neve fémjelzte.²¹ E két irányzat között a Tézisek megjelenését követően is tovább folytak a csatározások, míg 1958 őszén Kádár János a szovjet intenciókat és a szocialista tömb legtöbb országának példáját követve a téveszervezés újbóli megindítását látta szükségesnek.²²

Az 1956-os forradalom eseményei a politikai rendőrség többi részlegéhez hasonlóan a mezőgazdasági szabotázselhárító osztály életében is mély nyomot hagytak. Az osztály rendkívüli lassúsággal kezdte meg újbóli működését, s csupán 1958 júniusára jutottak el oda, hogy értékeljék a megelőző másfél év eredményét, pontosabban szólva eredménytelenségét. Az ekkor készített összefoglaló jelentés adja a legtöbb információt arra vonatkozóan, hogy milyen körülmények között szerveződött újjá a mezőgazdasági elhárítás 1956/1957 fordulóján.²³ A forradalom előtti őszi hónapokban az osztály budapesti központjában 40, a megyei alosztályokon pedig 8–10 fő dolgozott. A központ létszáma 1956 novemberére 6 (!) főre csökkent, majd 1957 májusára 24-re növekedett. Ebben az időszakban a Belügyminisztérium ORFK II. Főosztályának Ipari, Közlekedési és Mezőgazdasági Szabotázselhárító Osztályán belül működött az önálló mezőgazdasági szabotázselhárító alosztály. A három területet átfogó szabotázselhárítás élére 1956. december 1-jével Szőke Béla őrnagyot nevezték ki.²⁴ Ő az átlag belügyi tiszthez képest kiemelkedő iskolai háttérrel rendelkezett, mivel 1946-ban abszolutóriumig jutott a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Állatorvostudományi Karán. 1948-ban a Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárító Főcsoportfőnökségének szolgálatába lépett. Innét hamarosan az Államvédelmi Hatóság hírszerző osztályára került, majd 1956 júliusában az Ipari Szabotázselhárító Főosztály főosztályvezető-helyettesi székét foglalhatta el. Az ő személye a forradalom előtti állománnyal való személyi folytonosságot testesítette meg, bár önéletrajza szerint eleve ideiglenes jelleggel vállalta a három területet összefogó osztály vezetését 1956 végén. 1957 májusától a II/6., vagyis az Ipari Szabotázselhárító Osztály osztályvezető-helyetteseként munkálkodott 1960 áprilisáig.²⁵

A Politikai Nyomozó Főosztály végleges struktúrájának kialakításakor került sor a mezőgazdasági elhárítás helyzetének rendezésére is. Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy az osztály elnevezésében egészen a megszűnésig bizonytalanság

tapasztalható: az iratokban hol a mezőgazdasági, hol a mezőgazdasági elhárító, hol pedig a mezőgazdasági szabotázselhárító osztály elnevezés bukkan fel. Hivatalosan a Politikai Nyomozó Főosztály VII. (más jelölés szerint II/7.) Osztályaként működött 1962 májusáig. Vezetőnek a többi osztályvezetővel megegyező időpontban, 1957. május 3-án Dáni János alezredest nevezték ki.²⁶ A géplakatos végzettségű Dáni 1948-ban került a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságához, és különböző megyei parancsnokságokon szolgált. 1956. január 27-én léptették elő a Belügyminisztérium I. (Államvédelmi) Főcsoportfőnökségének vezető helyettesévé, ebben a minőségében érte a forradalom kitörése. Dáni elődjével, Szőke Bélával ellentétben sem szakirányú végzettséggel, sem általában a szabotázselhárító munka tapasztalataival nem rendelkezett.²⁷ Kinevezése, bár régi államvédelmi tisztnek számított, mégis tükrözhetett valamiféle változást, hiszen nem vett részt az 1956 előtti mezőgazdasági elhárításban. Itt érdemes megjegyezni, hogy az ORFK II/7. központi állományában más osztályokhoz képest egészen nagymértékű volt a régi állomány cseréje, hiszen a 17 munkatársból csupán 4-en szolgáltak korábban is ezen a területen.²⁸ Mindenképpen további kutatásokat igényel, hogy ez valóban komoly megújulási szándékot tükröz, vagy netán a pártvezetés új mezőgazdasági politikát hirdető szárnyának hatására történt.

Hamarosan sor került az ORFK II/7. Osztály más vezetőinek a kinevezésére is: Sin Sándor őrnagyot alosztályvezetővé, majd e beosztása meghagyása mellett a II/7. Osztály osztályvezető-helyettesévé nevezték ki.²⁹ Sin 1948-ban az Államvédelmi Hatóság szegedi csoportjánál kezdte pályafutását feletteséhez, Dáni Jánoshoz hasonlóan. Gyorsan ívelt felfelé a karrierje: 1950 és 1952 között Péter Gábor titkárságát vezette, majd 1954 áprilisától az egyesített Belügyminisztérium XI., államtitok-védelemmel foglalkozó osztályának helyettes vezetőjeként szolgált.³⁰ Sin ugyancsak a régi politikai rendőrségi állományt erősítette, de ő is más területről, szabotázselhárító tapasztalat/kompromittált múlt hiányában került a mezőgazdasági elhárításhoz.

Az 1956 előtti mezőgazdasági szabotázselhárító állománnyal való személyi folytonosságot a Sin Sándorral egy időben alosztályvezetővé kinevezett Vincze János százados jelentette meg.³¹ A parasztcsaládból származó Vincze 1948 őszén került a miskolci városi pártbizottság apparátusába, ahol szövetkezeti ügyekkel foglalkozott. 1949 áprilisában Mosonmagyaróváron – feltehetően a nagy hírű gazdasági akadémia szervezésében – mezőgazdászok iskolába került, ahol egy év múlva végzett. Ezt követően a Földművelésügyi Minisztérium szakoktatási osztályán helyezkedett el mint politikai előadó. 1950 szeptemberében nevezték ki a Zala megyében található Lengyeli Mezőgazdasági Technikum és Tangazdaság igazgató-helyettesévé. 1951 júniusában került az Államvédelmi Hatóság mezőgazdasági szabotázselhárító osztályára, és belügyi iskolai tanulmányait leszámítva a forradalom kitöréséig folyamatosan itt szolgált. Egy időben megbízott alosztályvezetőként is részt vett az ÁVH munkájában.³² Bár Vincze az eddig megismert vezetőtársaitól eltérően szakmai végzettséggel és vezetői gyakorlattal egyaránt bírt, a padláslesöprések és az erőszakos téeszervezések időszakában is az osztályhoz tartozott. Így bár rendelkezett bizonyos ismeretekkel a korabeli agráriumról, ezzel együtt mégis a rossz emlékéű államvédelmi testületet képviselte a BM II/7. Osztályon.

A központi állomány kinevezését követően 1957 nyarán létrejöttek a megyei kapitányságok VII-es alosztályai, ahol 3–6 fő foglalkozott mezőgazdasági elhárítással. Ezek azonban számos esetben inkább csak papíron léteztek, s ez a tény eleve lehetetlenné tette, hogy az elsősorban vidéken tevékenykedő osztály érdemi munkát végezhesen. A már többször idézett 1958-as jelentésben az alábbiakat fogalmazták meg: „A megyei VII. alosztályok munkája az ellenforradalom után kínos lassúsággal szerveződött újjá.” Az alacsony létszám csupán a megyeszékhely és a központi járás ellenőrzését tette lehetővé, ráadásul az állomány szakmai képzettségét a leggyengébbnek tartották a vidéki politikai rendőrségen belül. Mindehhez hozzájárult, hogy a „régis hálózat vidéken általában alig használható dekonspiráció, munkára való alkalmatlanság miatt.”³³

Úgy tűnik, hogy a II/7. Osztály munkáját nem csupán az előbb ismertetett tényezők korlátozták, hanem az is, hogy az MSZMP Mezőgazdasági Osztályát 1957 februárjától vezető Fehér Lajos, aki a Politikai Bizottságnak is tagja volt, aktívan

figyelemmel kísérte a politikai rendőrség tevékenységét. Alighanem el akarta kerülni a parasztságot ért súlyos törvénytörések megismétlődését, ezért többször is interveniált az osztály vezetőinél. Az időben legkorábbi, a II/7. tevékenységéről tanúskodó dokumentum³⁴ egy példányát Fehér számára is elküldték, s a továbbiakban is többször találkoztak a felek. Egy 1958 közepén keletkezett szövegben pedig arról esik szó, hogy az elmúlt időszakban három ízben is találkoztak Fehér Lajossal: „Ilyen alkalmakkor a jelentéseinkben előforduló kisebb hibákat korigáltuk, a bizonyításra szoruló állításainkat pedig elfogadhatóan dokumentáltuk.”³⁵ Ez a viszony aligha lehetett konfliktusoktól mentes, ahogyan az előbbi megállításból is sejthető. Egy néhány héttel későbbi, az osztályértekezlet tapasztalatait összegző anyagban már az olvasható: „A pártközpontnak adott tájékoztató jelentéseinkre helyes volna, ha a lehetőségeinkhez képest választ kapnánk. Szorosabb személyes kapcsolatot kell tartani a pártközpont mezőgazdasági osztályával.”³⁶ Mivel Fehér Lajos többek között az Agrárpolitikai Tézisekben kifejezett fordulat miatt erőteljesen szakítani kívánt a Rákosi-korszak parasztpolitikájával, így a mezőgazdasági elhárító osztály kissé légüres térbe került. Hiszen elsősorban a pártközpont mezőgazdasági osztálya számára kellett volna információkat szállítania, ám ott minderre kevésbé volt fogadókészség. Ebben feltehetően az is szerepet játszott, hogy ebben az időben nem dőlt még el, hogy milyen ütemben és eszközökkel megy végbe a falusi gazdálkodók termelőségüket kényszerítése.

Az osztály munkájának további leépülését fokozta, hogy 1958. június 30-án Dáni Jánost felmentették az osztályvezetői tisztségéből, és kinevezték a Veszprém Megyei Rendőr-főkapitányság élére.³⁷ Utódjáról hónapokon keresztül nem gondoskodtak, addig Sin Sándor osztályvezető-helyettes vitte az ügyeket. Ráadásul ekkor már Vincze János alosztályvezető sem volt a helyén,³⁸ így két vezetői poszt is betöltetlenül maradt. Az 1958. július 8-án összehívott osztályértekezleten a vezetési problémák mellett kárhoztatták az objektumi elvet, amely miatt egész járások maradtak „ellenőrizetlenül.” Az ülés résztvevői legalább 30–40 fős létszámemelés, a hálózati munka erőteljes javítása és a más osztályokkal való együttműködés fontosságát hangsúlyozták.³⁹

A hatékonyabb munkavégzés felé tett első lépésként 1958. október 3-án betöltötték a hónapok óta üresen lévő osztályvezetői posztot: Rác Sándor őrnagyot nevezték ki a II/7. Osztály élére.⁴⁰ Az új vezető személye a mezőgazdasági elhárítás területén határozott szakítást jelentett a korábbi állambiztonsági múlttal: Rác a pártapparátusban töltött hét esztendő követően került a Belügyminisztérium kötelékébe. Pályafutása 1945 után a kommunista párthoz közel álló ifjúsági szervezetekben (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) indult, majd rövid ideig a barcsi járás pártszervezetének titkári teendőit látta el. Korabeli frazeológiával élve innét emelték ki, és 1951-ben végzett a Pártfőiskolán. Ekkor az MDP Központi Vezetőségének Szervezési Osztályára került, s egyúttal elkezdte tanulmányait a Gödöllőn székelő Agrártudományi Egyetem agrárközgazdasági szakán. Diplomáját néhány hónappal kinevezése előtt kapta kézhez.⁴¹ A szűkszavú életrajzok természetesen jó néhány, témánk szempontjából fontos tényről homályban hagynak. Vajon ismerte-e közelebbről Barcson az ország egyik legkorábban alapított és már az ötvenes évek elején sikeresen működő termelőszövetkezetének elnökét, Losonczy Pált? Aki nota bene, éppen Rác Sándor hivatali működésének idején került a földművelésügyi miniszteri székbe. Azt sem tudjuk, hallgatta-e Rác egyetemi tanulmányai idején Nagy Imrét vagy valamelyik aspiránsát? Vajon mit gondolt az új szakasz legnagyobb hozadékának tekinthető megváltozott parasztpolitikáról?

Rác Sándor hivatalba lépését követően áttekintette a mezőgazdasági elhárítás addigi tevékenységét, és az erről szóló feljegyzést alig néhány nappal a termelőszövetkezeti mozgalom jövőjéről határozó, hatalmas vitákkal tarkított központi bizottsági ülés előtt terjesztette a politikai vezetés elé. A szövegben „a tsz-ek elleni ellenséges tevékenységet” bemutató, részletező fejezetek – amelyek az „osztályidegenek”, így a kulákok, volt csendőrök, volt jegyzők, volt horthysta katonatisztek szándékos károkozásait taglalják – teljesen szokványosnak tekinthetők a korabeli politikai rendőrség szóhasználatában. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy több helyen reálisan elemezte a tsz-mozgalom gazdasági nehézségeit. Például felhívta a figyelmet arra, hogy „azokban a tsz-ekben van kilépési vagy feloszlási hangulat, ahol a

tsz-elnök szakmailag képzetlen, a gazdasági irányításhoz nem rendelkezik megfelelő képzettséggel és szervezőképességgel, vagy jellembeli fogyatékosai miatt nem alkalmas a vezetésre.” Sőt még agrárgazdasági szakkérdések is felbukkannak a dokumentumban: „A vezetés gyengeségéből adódóan a tsz-ek egy részében kevés az ötlet, a kezdeményezés a gazdálkodásban, és igen sok lehetőséget – amelyeket az egyéni gazdák látnak és lehetőséghez képest kihasználnak – nem hasznosítanak. Pl. Pest megyében, Budapest közelségének kihasználása jövedelmező termékek – málna, földieper, primőrárak – termelése útján.”

A szövegben a termelőszövetkezeti fejlesztés legfőbb akadályának ezzel együtt „a falvakban élő ellenséges elemeket” tekintették, akik rágalommal és rémhírterjesztéssel igyekeznek bajt okozni. Ugyanakkor a tézesek sem használják ki a propagandában rejlő lehetőségeket – vélte Rácz –, a tanácsi vezetők is ingadoznak az egyéni és a közös gazdaság között, ráadásul a Földművelésügyi Minisztérium Termelőszövetkezeti Főosztályán személyi rivalizálás nehezíti az érdemi munkát. A szabotázs kifejezés egyetlen alkalommal sem bukkant fel a jelentésben. Végezetül Rácz kérte a mezőgazdasági elhárítás személyi állományának megerősítését: „Jelenleg ugyanis vannak területek, járások, sőt egész termelési vonalak is, ahol nem rendelkezünk az ellenséges tevékenység felderítéséhez szükséges operatív eszközökkel.”⁴²

A kolhozosítás harmadik hullámának gyors megindításáról szóló végső döntést az MSZMP Központi Bizottságának 1958. december 5–7-én tartott ülésén hozták meg. A határozat értelmében néhány év alatt, politikai kampány kíséretében kellett az egyéni gazdálkodókat a termelőszövetkezetekbe terelni/kényszeríteni/édesgetni.⁴³ E terv valóra váltása nyilvánvalóan nem ígérkezett könnyűnek, éppen ezért nem meglepő, hogy a két évig jóformán csak vegetáló mezőgazdasági elhárítás újból erőre kapott.

A mezőgazdasági elhárítás a harmadik kollektivizálási hullám idején: 1959–1961

A kollektivizálás erőteljes politikai propagandaakció, lelki hatást és bizonyos esetekben a fizikai erőszakot sem nélkülöző heves agitáció kíséretében néhány héttel a nevezetes központi bizottsági ülést követően indult el, elsőként az észak-dunántúli megyékben. Ezzel párhuzamosan a II/7. Osztálynál is szervezeti és személyi változásokra került sor. Egy 1959 márciusában papírra vetett javaslatban a „mezőgazdaság szocialista átszervezése gyorsuló üteme” miatt 17 főt kívántak átcsoportosítani az osztályra. Szükségesnek tartották a II/7-a alosztály függetlenített alosztályvezetői státusának betöltését, valamint a megyei VII-es alosztályokkal foglalkozó vidéki alosztály felállítását is. Emellett az osztály hatáskörét bővíteni kívánták az agrár jellegű főiskolák, az Élelmezésügyi Minisztérium és terményfelvásárló szervek ellenőrzésével is.⁴⁴ A javaslatokra Biszku Béla belügyminiszter is rábólintott, így hamarosan megindult a mezőgazdasági elhárító osztály létszámbővítése és szervezeti átalakulása.

A személyi változások már Rácz Sándor osztályvezetői kinevezése előtt elkezdődtek. 1958. július 24-én Puskás Lajos századost a II/7-b alosztály vezetőjévé nevezték ki.⁴⁵ Puskás 1947-ben a Békés megyei politikai nyomozó osztályon kezdte pályafutását, ám 1950-ben – a személyi anyagban nem részletezett – koholt vádak alapján börtönbüntetésre ítélték, s csak három év múlva szabadult. Ezt követően egy évig Gyulán, a Kőrös-völgyi Vízügyi Igazgatóságon helyezkedett el, és innét nevezték ki 1955. június 1-jei hatállyal a Belügyminisztérium VI., (Mezőgazdasági Szabotázselhárító) Osztályának állományába. A forradalom leverését követően főoperatív beosztottként szolgált tovább.⁴⁶ Puskás sajátos életutat mondhatott magáénak: régi államvédelmisként a jogfolytonosságot erősítette, ugyanakkor a törvénysértések áldozatának is mondhatta magát, aki ráadásul az elhárítási területnek számító vízügynél is megfordult. Személye más szempontból is fontos: ő volt a II/7. Osztály első olyan felső szintű vezetője, akinél tudjuk, hogy melyik alosztály, jelen esetben a *b*, vezetésével bízták meg. Ez támpontot kínál arra, hogy a többi alosztályvezetőt is konkrét alosztályhoz kössük. Mivel ebben az időszakban a II/7. Osztály még csupán két alosztállyal működött, a *c* alosztályt még nem hozták létre, így Sin Sándor alosztályvezető csupán az *a* alosztályt vezethette. Őt egy napon nevezték ki a korábban már bemutatott Vincze Jánossal, aki – személyi

fogyatékanak tanúsága szerint – 1958-ban már a Politikai Nyomozó Főosztály Felügyeleti Osztályának referenseként szerepelt, így csak az ő helyére kerülhetett Puskás. Vagyis ebből adódóan Vincze János szintén a II/7-b alosztály munkáját irányíthatta.

1959 tavaszán további fontos személyi változásokra került sor a BM II/7. Osztály életében. Március 3-án Havasi László őrnagyot osztályvezető-helyettesé neveztek ki,⁴⁷ ám elődjét, Sin Sándort papíron csak május 29-én mentették fel és helyezték át a X. kerületi rendőrkapitányság élére.⁴⁸ A dátumok közötti ellentmondásból nyilvánvaló, hogy a tényleges személyi mozgások nem estek egybe a formális parancsokkal. Havasi régi, tapasztalt munkása volt az államvédelmi gárdának, aki 1945-ben a Vidéki Főkapitányság miskolci politikai osztályáról indult, irányította a Heves és a Veszprém megyei politikai osztály tevékenységét is, egy évig belügyi tanulmányokat folytatott a Szovjetunióban. 1956 novemberétől a Pest megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályát vezette, innét 1958 januárjában helyezték át a Politikai Nyomozó Főosztály II/5., vagyis a Belső Reakció Elhárító Osztályra főoperatív beosztottnak.⁴⁹ Vagyis a szépen ívelő pálya megtört, hiszen az egyik legfontosabb megyei kapitányság kiemelt osztályvezetésétől kellett búcsúznia. Meg is fenyítették, figyelmeztetésben részesült, amelyet 1960-ban végül töröltek.⁵⁰ Felettesei alighanem a visszafogadás első lépcsőfokának szánták a II/7. Osztály helyettes vezetői beosztását, amit azonban Havasi nem fogadott kitörő örömmel. Erről a személyi anyagában lévő, Rácz Sándor osztályvezető által 1960-ban papírra vetett feljegyzés árulkodik: „Az osztályra való kerülése első időszakában tapasztalható volt nála bizonytalanság. Ez abból adódott, hogy nem szívesen jött ide, helyét átmenetinek tekintette, *nem látta a mezőgazdasági elhárítás perspektíváját* (kiemelés tőlem – P.I.), és benne a saját helyét.” Ezen megjegyzés alapján is okkal feltételezhetjük, hogy a mezőgazdasági elhárítás mellékvágánynak számított a korabeli állambiztonsági karrierben, legalábbis a tisztek felfogása szerint. Mivel erre az alacsony létszámú, jobbra látszattervékenységet végző osztályra került Havasi, véleménye nem tűnhetett túlzónak.

Az eddigieken túl még egy személyi változásra került sor: az újonnan létrehozott II/7-c alosztály élére Szép László százados állt.⁵¹ Ő még 1945-ben kezdte próbarendőrként belügyi szolgálatát a mátyásföldi kapitányságon, később az egyesített Belügyminisztérium V. (Ipari Szabotázselhárító) Osztályára került századosi rangban. A forradalmat követő megtorlás során a II/8., Vizsgálati Osztály fővizsgálója.⁵² Innét helyezték át a II/7-c alosztályra, amit vidéki vagy instruktori alosztálynak is neveztek a korabeli iratokban. Szép László kinevezésével lezárult a személycserék korszaka, s az osztály 1962 májusáig tartó további életében is csupán a meglévő vezetők váltották egymást: a helyettes lépett az éppen távozó vezető helyére. A vezetői beosztások szétválasztásáról szóló korábbi javaslatban megfogalmazott óhaj⁵³ viszont nem vált valósággá, mivel Havasi László az osztályvezető-helyettesi teendők ellátása mellett a II/7-a alosztály működését is felügyelte.

A II/7. Osztály 1956 és 1962 közötti osztályvezetői, osztályvezetői-helyettesei és alosztályvezetői közül tanulmányaik vagy munkakörük révén többen is rendelkeztek a mezőgazdaságra vonatkozó ismeretekkel; volt, aki már 1956 előtt is a politikai rendőrségnél szolgált; volt, aki a pártapparátusból érkezett. Akadt olyan vezető, aki maga is a törvénysértések áldozatává vált, de ez sem tántorította el a testületbe való visszatérésből. Más esetben egy szépen ívelő politikai rendőrségi karrier átmenetileg kisiklott szereplője került a mezőgazdasági elhárításhoz. Némi túlzással élve, éppen olyan esetleges volt az osztály vezetői állománya, mint ahogyan maga a szervezet, főként az 1956 végétől az 1959 tavaszáig tartó korszakban. Aligha véletlen, hogy a személyi és a szervezeti stabilizálódás egyszerre ment végbe.

A mezőgazdasági elhárító osztály bizonytalan, lebegő állapotát érzékelteti, hogy éveken át működött anélkül, hogy pontos feladatkörét, szervezeti felépítését, más társosztályokkal való viszonyát szabályozták volna. A régóta esedékes döntést végül a belügyminiszter 1959. június 9-én kibocsátott 12. számú parancsa hozta meg. A parancs kiadását a termelőszövetkezetek gyors ütemben történő megszervezésével indokolták, amely értelemszerűen a magántulajdonához ragaszkodó falusi társadalom széles csoportjainak tiltakozását, ellenállását váltotta ki. Az állambiztonság szemében ők jelentették a leküzdendő ellenséget. A parancs szerint ide tartozott „a kulákság,⁵⁴ a falusi

klérus és a paraszti formát öltött deklasszált elemek”. A különböző tiltakozási formákat két típusba sorolták: az elsőt a téeszellenes izgatás és rémhírterjesztés, míg a másikat a kártevés, szabotázs jelentette. A mezőgazdasági elhárítás 1956 óta eltelt munkáját igen kritikus szavakkal illették a parancsban, egyenesen úgy fogalmaztak, hogy „nem alakultak ki megfelelően – a központi osztálytól az alsó szervekig – a mezőgazdasági elhárító szervek”. A jövőben legfőbb feladatként a mezőgazdaság átszervezését akadályozó külső és belső ellenséges erők leleplezését, vagyis a paraszti ellenállás letörését írták elő.

A parancsot kiadó belügyminiszter szükségesnek tartotta az osztály létszámának növelését, a megyei VII-es alosztályok munkáját segítő, ellenőrző, értékelő instruktori alosztály felállítását, a hálózati személyek beszerzésének gyorsítását. Az elhárító munkát elsősorban a társadalmi tulajdon védelmére kívánták összpontosítani. Stratégiaváltásra is sor került, mivel az addigi vonalas elv, tehát a mezőgazdaság egészének: a Földművelésügyi Minisztérium és intézményei, a téeszek, termelő szakcsoportok, állami gazdaságok ellenőrzése helyett objektumi elv alapján kellett folytatni a hálózati munkát. Vagyis nem a mezőgazdaság teljes területén, hanem az állambiztonsági szempontból különösen fontos intézményekben, községekben, politikai rendőrségi zsargonnal élve objektumokban kellett ügynököket foglalkoztatni. Elsősorban azokat a községeket kezelték kiemelten, ahol a már meglévő vagy éppen kiépülőben lévő termelőszövetkezetekbe „nagy számban kerültek be kulákok vagy egyéb ellenséges elemek.”⁵⁵

1959 szeptemberében újabb belügyminiszteri parancs látott napvilágot, amely részletesen szabályozta, hogyan kell eljárni azokkal szemben, akik termelőszövetkezetek elleni bűncselekmények miatt kerültek a hatóságok kezére. Ketté kellett választani a vádlottak körét aszerint, hogy osztályidegen személlyel vagy dolgozó paraszttal van dolguk a politikai nyomozóknak. Az előbbi kategóriába soroltaknál eleve abból indultak ki, hogy politikai megfontolásból, tudatosan léptek fel a téeszmozgalommal szemben vagy követtek el szabotázszt a szövetkezeti tulajdon ellen. Ha dolgozó parasztnak nyilvánítottak valakit, a megtévesztést, a félrevezetést hangsúlyozták, hiszen úgymond osztályhelyzete miatt nem lehet a téeszrendszer tudatos ellensége. Ezért az ő esetükben nem a vádhatóságnak való átadásra, hanem az ügy rendőrhatalósági figyelmeztetéssel való lezárására törekedtek, az indoklás szerint „nevelő célzattal”.⁵⁶

Arról, hogy milyen szervezeti felépítésben, az agrárgazdasági intézményrendszer mely elemeit átfogva működött a II/7. Osztály egy, a Belügyminisztérium Szervezési Osztálya által lefolytatott vizsgálatból nyerhetjük a legrészletesebb képet.⁵⁷ Ebből kiderül, hogy 1959 szeptemberére a mezőgazdasági elhárítás újból elérte 1956 előtti létszámát, azaz 41 főt. Ugyanakkor feladatköre bővült, mivel a „mezőgazdasági jellegű főiskolákkal” és a Vízügyi Főigazgatósággal is foglalkoznia kellett. Az osztályvezető és helyettese környezetében egy titkárságvezető, két tájékoztató és értékelő előadó, egy-egy tanulmányi, illetve államtitok-védelmi előadó, valamint két gépíró biztosította a háttérrel a három alosztály zökkenőmentes munkavégzéséhez.

A II/7-a alosztály összesen 38 objektum ellenőrzését végezte, ahol 4648-an dolgoztak és közülük 233-an szerepeltek az állambiztonság operatív nyilvánartásában. Ezeknek a személyeknek az ellenőrzését 40 ügynök vagy informátor segítségével végezte az alosztály 8 operatív tisztje, vagyis az esetek döntő többségében egyetlen hálózati személy jutott az egész objektumra. A valóságban ennél rosszabb volt a helyzet, mivel számos esetben senki sem végzett a szerveknek titkos információgyűjtést. Vagy például a Földművelésügyi Minisztérium (FM) Anyagellátó Vállalatánál a 447 munkatársra egy ügynök és egy informátor jutott. A II/7-a alosztály által tartott objektumok sorában találjuk a Földművelésügyi Minisztérium részlegeit és háttérintézményeit. Így például a Növénytermelési és az Állattenyésztési Főigazgatóságokat, a Talajjavító Vállalatot, továbbá az FM Növényvédelmi Szolgálatát. A minisztérium főosztályai közül a termelőszövetkezeti, a földbirtok-politikai és a pénzügyi tartozott a mezőgazdasági elhárítás ezen részlegéhez, de itt kísérték figyelemmel az FM Titkárság és a Gazdasági Hivatal tevékenységét is. Politikai jelentősége miatt⁵⁸ fontos objektumnak számított a Mezőgazdasági Gépállomások Főigazgatósága, valamint a vidéki beruházásoknál kulcsszerepet játszó, így a korrupció melegágyának bizonyuló FM Anyagellátó Vállalat. A

többi intézményhez képest több nyilvántartásban lévőket találunk az Országos Mezőgazdasági Könyvtárban, a Mezőgazdasági Múzeumban, a Mezőgazdasági Kiállítási Irodánál és az FM Tervező Vállalatnál. Ezt a tényt két tényezővel magyarázhatjuk. Egyrészt ezeken a helyen számos egykori ötvenhatos vagy más ellenzéki személy kapott védelmet jelentő állást, másrészt pedig nem tudták nélkülözni a kommunista rendszerrel szemben álló régi szakembereket. Ez utóbbi állítás lehet érvényes az Országos Növényfajta Kísérleti Intézet és az Országos Mezőgazdasági Minőségvizsgáló Intézet esetén is.

A II/7-b alosztály 43 objektumot felügyelt, amelyekben 6 277 fő dolgozott, akik közül 579-et tartott számon ellenséges személyként a politikai rendőrség. Őket 41 ügynök, informátor és rezidens segítségével próbálta meg figyelemmel kísérni az alosztály 9 operatív tisztje. Ebben az esetben érdemes hangsúlyozni a „próbálta” kifejezést, mivel a hálózati személyek száma nem érte el az objektumok számát. Az előző alosztállyal összevetve, amíg ott 116 fő jutott egyetlen ügynökre, itt 153. Ha csak a nyilvántartásban lévőket nézzük, vagyis azokat, akiket múltjuk alapján tartott ellenséges személynek az állambiztonság, akkor is sokkal rosszabb arányokat kapunk a II/7-b alosztálynál. Itt 14 ellenséges személy jutott egy ügynökre, míg az alosztálynál nem egészen 6. Egyébként a II/7-b alosztály elhárítási területéhez tartoztak az állami erdészet szervei, az agrárkereskedelmi vállalatok, a vízügy és az állami gazdaságok intézményei. Külön érdemes kiemelni a Szövetkezetek Országos Szövetségének Központját, az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalt, a Kartográfiai és a Geodéziai Vállalatot.

Az 1959 tavaszán életre hívott II/7-c alosztályt instruktori vagy felügyeleti alosztálynak is nevezték, ahol 9 operatív tiszt foglalkozott a megyékben folytatott mezőgazdasági elhárító munka ellenőrzésével. Ennek során segítettek a beszerzési jelöltek kiválasztásában, tanulmányozásában, a beszerzések végrehajtásában, a rezidentúrák, a K- és a T-lakások szervezésében. Tanácsokat adtak az ügyek feldolgozásához, az ügynökök foglalkoztatási tervének kialakításához.

A mezőgazdasági elhárítás központi szerveinek viszonylagos rendbetételét követően a megyei osztályok munkájának javítására tevődött át a hangsúly. Először is az egyes alosztályoknak az éppen folyamatban lévő kollektivizálás állambiztonsági hátterének biztosítása céljából ún. operatív terveket kellett készíteniük.⁵⁹ „A tervek lényege, hogy a fejlesztés előtt álló községeket, illetve azokat, ahol most kezdik meg a közös munkát súlyponti objektumokként kell kezelni” – fogalmazott a jelentést előterjesztő Rácz Sándor osztályvezető. Mindez a gyakorlatban a következőképpen nézett ki: az adott községben megnézték hányan szerepnek az ún. ellenséges személyeket tömörítő operatív nyilvántartásban. Számba vették, hogy történt-e tévesz ellenes izgatás, illetve sikerült-e az elkövetők személyét felfedni. A politikai rendőrség más osztályaival együttműködve meg kellett állapítani hány hálózati személy működik a faluban. Könnyen előfordulhatott, hogy a helyi református lelkész vagy a volt csendőroket már figyelte valaki, s az illető egyúttal figyelemmel kísérhette a tévesz szervezéssel kapcsolatos megnyilvánulásokat is. El kellett végezni a meglévő ügynökök szűrését is és erőteljesen szorgalmazták, hogy szervezzenek be egy-egy járás több településén is megforduló utazó ügynököket. Például a járási mezőgazdasági osztályon dolgozók alkalmasak lehettek erre a munkára, hiszen feltűnés nélkül megjelenhettek 8-10 községben is. Végezetül Rácz felhívta a figyelmet a hivatalos és a társadalmi kapcsolatok fontosságára is. A megyei mezőgazdasági elhárító osztályok munkatársainak a megyei pártbizottság és tanács vezetőjével, a falusi tanácselnökökkel, párttitkárokkal és munkásörökkel kellett felvenni a kapcsolatot.

A központi alosztályok, mint láttuk, kutatóintézetek, egyetemek, főiskolák, hivatalok ellenőrzésével voltak elfoglalva. Ez a típusú állambiztonsági munka jellegében eléggé hasonlított a belső reakció elhárítás tevékenységéhez: ellenséges kijelentéseket, politikai állásfoglalásokat, netán szervezkedéseket, pénzügyi visszaéléseket, a nyugati kapcsolatok meglétét kellett vizsgálniuk. A vidéki mezőgazdasági elhárító osztályok munkája alapvetően eltért ettől. Az ún. izgatásos bűncselekmények során azt próbálták kideríteni, hogy kik azok a személyek, akik falfirkák, röplapok, gúnyversek terjesztésével, gyűlések szervezésével, a kilépés propagálásával úgymond bomlasztják a

termelőszövetkezeti mozgalmat.⁶⁰ Ezeket a cselekményeket „kedvelte” a mezőgazdasági elhárítás, mivel hamar láthatóvá váltak, hiszen éppen a figyelemfelhívás volt a cél és számos esetben sikerült egy-egy falun belül az egyéni gazdálkodás híveinek, hangadóinak azonosítása.

A másik bűncselekmény-típus, amellyel a II/7-nek foglalkoznia kellett, az ún. szabotázs típusú cselekmények. Hogy milyen tettek tartoztak ebbe a körbe, azt plasztikusan szemlélteti az alábbi idézet: „Egyre inkább tapasztalható, hogy a falvakban élő ellenséges elemek is áttértek a gazdasági kártevésre. A félév során a megyékben előforduló 193 rendkívüli eseményből 70 volt az olyan esemény, amely diverzió, gyújtogatás, gondatlan tűzokozás, kártevés, szabotázs cselekményre utal. Pl.: Tolna megyében őrizetbe vett Szulimán István, a Béke tsz. kárára két alkalommal követett el gyújtogatást. Kihallgatásán beismerte, hogy már az előző évben is követett el két alkalommal gyújtogatást. Az év elején az egyik Pest megyei tsz. gyümölcsösében ismeretlen tettes 41 db termőgyümölcsfát elfűrészelt. Tolna megyében a Rákóczi tsz.-ben 140 db állatot mérgezték meg, vagy pl. Baranya megyében az állatokkal szeget etettek.”⁶¹ Ezen cselekmények elkövetőinek felderítése gyakran hosszadalmas eljárást, a helyi közösség alapos ismeretét és a mezőgazdaságban való jártasságot kívánta meg. Ráadásul nagyon nehéz volt bizonyítani azt, hogy egy szénaboglya aszály idején egy harmatcseppen megtörő napsugártól kapott lángra vagy valaki kártevő szándékkal gyújtotta fel. Mint ahogy az sem volt egyértelmű, hogy a rosszul etetett és emiatt felfúvódott sertés levágására az állatgondozó tapasztalatlansága, a takarmány minősége vagy valamilyen körmönfont szándék miatt került sor.

A megyei VII-es alosztályok számára elsősorban a hatékony ügynöki hálózat tette (volna) lehetővé az előbbieken leírt cselekmények felderítését. A többször is hangoztatott szándék a hálózati személyek létszámának növelésére, legalábbis papíron, valósággá vált. 1959. január 1-jén a vidéki alosztályok 567 ügynököt, 465 informátort, 13 rezidens és 115 találkozási lakásgazdát foglalkoztattak. 1960. január 1-jén az ügynökök száma 714-re, az informátoroké 600-ra, a rezidenseké 25-re, a találkozási lakásgazdáké 196-ra növekedett. Mindez úgy, hogy 264 főt kizártak a hálózatból. A számbeli erősödés ugyanakkor nem járt minőségi javulással. A megyei alosztályok munkáját értékelő jelentés szerzője, Rácz Sándor osztályvezető megjegyezte, hogy sokszor azért nem zártak ki ügynököket, hogy ne rontsák a statisztikát. Ráadásul számos esetben operatív szempontból értéktelen jelentéseket adtak, s maguk a tisztek sem nagyon tudták, hogyan vezessék az ügynököt. A szabadban tartott találkozások aránya az egyes megyék esetén 63 és 80% között mozgott, s ez finoman szólva sem teremtett megfelelő légkört a hálózati munkához.⁶²

Bár az évek során szép számmal születtek munkaanyagok, jelentések, vélemények a II/7. Osztály különböző rangú vezetőinek előterjesztésében, a helyzet nem sokat változott. Közben gőzerővel haladt előre a kollektivizálás folyamata, egyre nőtt a közös gazdaságok területe, s ezzel párhuzamosan egyre zsugorodott az egyéni parasztgazdák által művelt föld. Mintha mindez a mezőgazdasági elhárítás hatókörén kívül esett volna. Erről árulkodik egy 1961 májusában papírra vetett jelentés, melynek szerzője, a II/7-b alosztályt vezető Puskás Lajos őrnagy az alábbi megjegyzéseket tette: „Nem vagyunk képesek a felvetődött személyekre információkat összegyűjteni. Nem tudjuk a jelzésekben foglalkoztatott hálózatot úgy irányítani, hogy a célszemélyekre nap mint nap hírszagot kapjunk. [...] Még mindig nem értették meg az elvtársak, hogy eredményes hálózati munkát végezni alapos gondolkodó, elemző munka nélkül nem lehet.” Majd így folytatta: „Valahogy úgy néz ki, hogy az elvtársak örülnek, ha egy-egy felszínes izgatásos tevékenységre bukkannak és ezzel lényegileg meg is elégednek.” Végezetül megállapította, hogy az ügynökségnél „kicsit úgy látszik, mintha ők vezetnénk minket és nem mi őket”.⁶³

E lesújtó kritika ellenére a mezőgazdasági elhárító osztály életében az 1959-ben bekövetkezett személyi és szervezeti változások nem maradtak következmények nélkül. Erről árulkodik a II/7. alosztályai által vizsgált ügyek számának ugrásszerű növekedése.⁶⁴ Míg 1958-ban 219, 1959-ben pedig 218 ügyben folytattak vizsgálatot, addig 1960-ra ez a szám 727-re nőtt. Mindez látszólag ellentmondásban van az előbbi bekezdésben ismertetett kijelentésekkel, ám ha picit a számok mögé nézünk, nem látunk minőségi

változást. 1958-ban az összes ügy 6,4%-a tartozott a diverzió, szabotázs, gyújtogatás, társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény, vagyis a klasszikus szabotázs-bűncselekmények közé, addig 1959-ben ez a szám 11%, míg 1960-ban mindössze 4,7%. Vagyis 1960-ban a megnövelt létszámú mezőgazdasági elhárítás több röplapot talált, több falfirkát vett észre, több téeszellenes tüntetésről, téesz-elnököket fenyegető levélről szerzett tudomást, de bonyolultabb/rejtettebb ügyek felderítésében nem lépett előre.

A mezőgazdasági elhárítás átalakulása: 1961–1962

1961 februárjára lényegében lezárult a kollektivizálás utolsó hulláma, ekkor már a földterület 90%-a a szövetkezetek kezelésében volt.⁶⁵ Ezzel több évtizedre kialakultak azok a keretek, amelyek között a magyar agrárpolitikát művelték. Az, hogy az 1959–61-ben lezajlott téeszésítés a várakozásokhoz képest kisebb gazdasági visszaeséssel járt, egy, a magyar agrárium történetével foglalkozó angol történész szerint három tényezővel magyarázható: a mezőgazdaságnak juttatott nagyobb állami forrásokkal, a középparasztságnak tett engedményekkel és a háztáji szerepének újragondolásával.⁶⁶ Ám a menet közben tett korrekciós lépések is csupán arra voltak elegendőek, hogy kezelhető szinten tartsák a mezőgazdaságban, a paraszti társadalomban felgyülemlett feszültségeket. Egy gazdaságilag is működőképes és a felbomlóban lévő hagyományos paraszti társadalom válságjelenségeit is kezelni képes új agrárprogram megvalósítása elengedhetetlenül szükségesnek látszott.

Az új program kialakítása törvényszerűen együtt járt a mezőgazdasági elhárítás szerepének újragondolásával is. Hiszen a nagyüzemi mezőgazdaság létrejöttével a II/7. Osztály végrehajtotta azt a feladatot, amely létezését szükségessé tette: a termelőszövetkezetek megszervezése előtti akadályok leküzdését. A paraszti társadalom többsége beletörődött a megváltoztathatatlanba, és 1964/65-re az egyre gyengülő tiltakozás utolsó hullámai is elültek. A vidéki társadalom nyugalomra, konszolidált életviszonyokra vágyott, a felnövekvő generáció számos tagja az iparban, a városokban keresett és talált munkát. A termelőszövetkezeti rendszer számos szervezeti, érdekeltségi, pénzügyi problémával küszködött, de egyre inkább uralkodóvá vált a politikai vezetésben az a meggyőződés, hogy ezeket a nehézségeket gazdaság- és társadalompolitikai eszközökkel kell megoldani. Ebből adódóan egyre inkább okafogyottá vált a hagyományos szemléletű mezőgazdasági (szabotázs-) elhárítás.

Pontosan nem tudni, milyen okból, de 1961 tavaszán a II/7. Osztály élén is személyi váltásra került sor: Rácz Sándort helyettese, Havasi László követte az osztály élén.⁶⁷ Rácz munkájával alighanem elégedettek voltak felettesei, hiszen a Politikai Nyomozó Főosztály főosztályvezető-helyettesi posztjára lépett előre, s 1962 augusztusától immár az újjászervezett belsőreakció-elhárítás, a III/III. főcsoportfőnöki teendőit látta el.⁶⁸

Az újonnan hivatalba lépett osztályvezetőnek, Havasi Lászlónak végső soron egyetlen feladata maradt: ki kellett dolgoznia a mezőgazdasági elhárítás új szervezeti formáját, amely megfelel az 1959-es állapotokhoz képest csaknem alapjaiban megváltozott agrárvilágnak. Erre vonatkozó első javaslatát 1961 novemberében fogalmazta meg. A közelmúlt áttekintését követően megállapította: „A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése új helyzetet teremtett a mezőgazdaságban, ahol általában a termelés, illetve a téeszek megszilárdításának feladatai kerültek előtérbe. Ezt a változást azonban a megyei mezőgazdasági elhárító szervek munkája nem követte. Ez annak tulajdonítható, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején kialakított szervezeti felépítésük és munkamódszereik nem változtak, és ma már nem felelnek meg a követelményeknek.”

Havasi ebből adódóan javasolta az önálló megyei VII-es alosztályok megszüntetését és a II/6., vagyis az addigi ipari szabotázselhárításon belül a mezőgazdasági szabotázselhárítási csoportok létrehozását. Ahol pedig nem működött külön II/6-os alosztály, ott egységes szabotázselhárító szerv létrehozását látta szükségesnek. Úgy vélte, hogy az ellenőrizendő mezőgazdasági objektumokat három csoportba kellene osztani: az elsőbe azok a téeszek, állami gazdaságok, erdőgazdaságok, vízügyi szervek és kutatóintézetek kerülnének, amelyekben szükséges az ügynöki hálózat

fenntartása. A második csoport esetén csak hivatalos és társadalmi kapcsolatok révén biztosítanak a szabotázselhárítást, míg a harmadiknál csak bűncselekményre utaló bejelentés alapján járnának el. Havasi szerint mindennek együtt kell járnia az ügynöki hálózat alapos átrostálásával és az objektumok döntő hányadának a társadalmi tulajdon védelmével foglalkozó rendőri szerveknek történő átadásával.⁶⁹

A megyei alosztályok helyzetének rendezését követően a központi alosztályok sorsát próbálta Havasi László osztályvezető elrendezni. Ezzel foglalkozó előterjesztésében a II/7. Osztály megszüntetését, pontosabban a II/6. Osztályon belül alosztályként való megszervezését javasolta. Az alosztály a korábbi 41 fő helyett 27 emberrel látta volna el feladatait. A megyei szervekhez hasonlóan a központi objektumoknál is három kategóriát állított fel, hasonló elvek alapján. 1961 decemberében 70, a Földművelésügyi Minisztériumhoz tartozó, országos hatáskörű szerv állt a politikai rendőrség ellenőrzése alatt. Ezek közül 22 esetében javasolta Havasi, hogy folytassák az ügynökök segítségével végzett elhárító munkát. 20 intézménynél csak a hivatalos és a társadalmi kapcsolatokra támaszkodnának, míg 28-nál csupán bejelentés vagy rendkívüli esemény esetén lépnének fel.⁷⁰

A mezőgazdasági (szabotázs-) elhárító osztály megszűnésének pontos dátumát nem ismerjük, az utolsó, az osztályvezető kéjegyével ellátott, a központi apparátus tevékenységéről árulkodó dokumentum 1962. március 29-én keletkezett.⁷¹ A személyi állományparancsok tanúságai szerint 1962. május 11-én Havasi Lászlót felmentették a II/7. Osztály osztályvezetői beosztásából, és II/9., vagyis a környezettanulmányozással és figyellel foglalkozó osztály helyettes vezetőjévé tették meg. Ugyanezzel a paranccsal került sor Szép Lászlónak, a II/7-c alosztály vezetőjének a II/6., vagyis a szabotázselhárító osztály mezőgazdasági alosztályának élére történő kinevezésére is.⁷² Ezzel megszűnt a mezőgazdasági elhárítás szervezeti önállósága, s a néhány hónap múlva történt átszervezéssel megkezdődött a sztálini mintákat követő mezőgazdasági szabotázselhárítás alkonya.

Összegzés

A mezőgazdasági elhárítás 1956 és 1962 közötti története jól illusztrálja a Kádár-korszak állambiztonsága történetének egyik alaptételét, mely szerint a „szervek” érzékenyen reagáltak a politikai változásokra. A forradalom leverését követően 1956 és 1958 között bizonytalan átmeneti állapot jellemezte az agráriumot, nem lehetett tudni, hogy a pártvezetés milyen ütemben és formában kívánja megvalósítani az egyéni gazdaságok felszámolását, a parasztság termelőszövetkezetekbe kényszerítését. Az 1957 nyarán kibocsátott *Agrárpolitikai Tézisek* részben a Rákosi-korszak parasztpolitikájának hibáit orvosolták, részben nyitva hagyták a kaput az egyéni gazdálkodás lehetősége előtt is. Csupán az 1958 decemberében hozott központi bizottsági döntés tette véglegessé, hogy néhány év alatt, erőltetett ütemben, a politikai kívánalmak és nem a gazdasági ésszerűség alapján fog végbemenni a nagyüzemi gazdálkodás magyarországi meghonosítása. A folyamat 1961 februárjára le is zárult, ezt követően nagyon hamar a termelőszövetkezeti rendszer korrekciója került napirendre.

A mezőgazdasági elhárítás ugyancsak gyenge lábakon állt a forradalom leverését követő időszakban, személyi és szervezeti értelemben egyaránt. 1958/59 fordulójára sikerült az összes főosztályvezetői és osztályvezetői posztot betölteni és ekkor jött létre a megyei szervek munkáját ellenőrző instruktori osztály is. A kollektivizálás befejeződésével megkezdődött a II/7. Osztály lassú eróziója, amely már 1962 tavaszán, az állambiztonság nagy átszervezését követően végére ért. Ezt követően nemhogy mezőgazdasági szabotázs-, de még mezőgazdasági elhárításról sem beszélhetünk. A termelőszövetkezetek védelmét ezután a társadalmi tulajdon védelmeként fogták fel és egyre inkább közrendvédelmi feladatnak tartották a belügyi szervek.

Nagyon tanulságos az is, hogy a II/7. Osztály központi szerveihez képest a megyei alosztály, amelyek mégis az elhárítás első számú eszközei lehettek volna, mennyire nem találták helyüket és minden jel szerint nagyon nehezen boldogultak a rájuk bízott feladatokkal. Az osztály munkáját az is korlátozta, hogy Fehér Lajos, aki a Politikai Bizottságon belül a mezőgazdaságot felügyelte, több alkalommal is erőteljesen

igyekezett visszafogni az állambiztonság aktivitását. A sorozatos papírra vetett vezetői jelentésekből olyan kép rajzolódik ki, mely alapján az 1956 és 1962 közötti mezőgazdasági elhárítás nem számított az állambiztonság sikerágazatának. Természetesen egyetlen forráscsoport alapján mindez nem tekinthető teljesen megalapozott kijelentésnek, éppen ezért fontos feladat a falusi ügynökhálózat szerepének vizsgálata az adott időszakban.

- ¹ Varga Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001.
- ² A téesszervezéssel szemben kibontakozó ellenállásról legújabban lásd Ö. Kovács József: „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most.” Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás szervező hatalmáról. (*Századvég*, 2008. 1. sz. 37–69.) című tanulmányát.
- ³ Lásd Varga Zsuzsanna: „Földindulás” A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. (*Történelmi Szemle*, 2009. 2. sz. 232–234.) című tanulmányát.
- ⁴ Kajári Erzsébet: Az egyesített Belügyminisztérium államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történelmi Hivatal, 2000. 167.
- ⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 4.1. A-3036. Állambiztonsági Értelmező Kéziszótár. Összeáll. Gergely Attila Budapest, BM Könyvkiadó, 1980.
- ⁶ ÁBTL 4.1. A-3721. Dr. Koltai Sándor – Dr. Sepsei György – Dr. Bodor Endre: A társadalmi tulajdon, a terv és devizagazdálkodás rendje elleni bűncselekmények. Budapest, 1958.
- ⁷ ÁBTL 2.8.1. 7970. Sepsei György személyi anyaga.
- ⁸ ÁBTL 4.1. A-3721. 3.
- ⁹ A sztálini Szovjetunió társadalmának történetét elemző munkák igen gyakran foglalkoznak a szabotázsra való hivatkozással mint a termelésbe történő politikai rendőrségi beavatkozás eszközének a bemutatásával. Lásd Hoffmann, David L.: *Peasant metropolis. Social identities in Moscow, 1929–1941*. (Ithaca – London, Cornell University Press, 1994. 101–106.); Kotkin, Stephen K.: *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization*. (Berkeley – Los Angeles – Oxford, University of California Press, 1997. 316–332.) című művét.
- ¹⁰ ÁBTL 4.1. A-3721. 27.
- ¹¹ ÁBTL 4.1. A-2110. Dr. Benedek Endre – Dr. Horváth István – Ács Ferenc: A szervezkedés, a kémkedés és a szabotázs büntetőjogi megítélésének rövid történelmi áttekintése. Jogi segédlet. Budapest, 1970.
- ¹² ÁBTL 4.1. A-2110. 12.
- ¹³ ÁBTL 4.1. A-2110. 17.
- ¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3036. 174.
- ¹⁵ ÁBTL 4.1. A-4187/1988/1. Dr. Márton József: A hálózati operatív munka helyzete és tovább fejlesztésének lehetőségei a mezőgazdasági termelőszövetkezetek területén. BM Könyvkiadó, 1988.
- ¹⁶ ÁBTL 4.1. A-4187/1988/1. 9.
- ¹⁷ A mezőgazdasági szabotázs fogalmának igen gyakran önkényes módon, eléggé ellentmondásosan, következetlenül történő használatát érdemes párhuzamba állítani a kulák fogalmával, melytől szintén sokat szenvedett a magyar parasztság. Kulák sok esetben szintén a helyi rendőrök, tanácsi tisztviselők vagy az államvédelem/állambiztonság által önkényesen használt kategóriának bizonyult, s éppen tisztázatlansága miatt az egyéni bosszú vagy a hivatali packázás eszközeként is szolgálhatott. Lásd Bolgár Dániel: A kulák érthető arca In *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. (Szerk. Horváth Sándor. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 50–93.) című tanulmányát.
- ¹⁸ A korszak agrárpolitikájának jellemzéséhez lásd Nigel, Swain: *Collective farms. Which work?* (Cambridge University Press, Cambridge, 1985. 25–50.); Romány Pál: Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig. (In *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 347–378.) című művét.
- ¹⁹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. S. a. r. Vass Henrik – Ságvári Ágnes 2., bőv. kiad., Budapest, Kossuth Kiadó, 1973. 102–122.
- ²⁰ Erdei számos alkalommal érvelt az agrárpolitikai reformok szükségessége mellett. Ezen szövegeit lásd Erdei Ferenc *Politikai írások*. (2. kötet. Szerk. Tamasi Mihály, a válogatásban közreműk. Gyarmati György. Bába és Társai Kiadó, Szeged, 2003. 333–445.) című művét.
- ²¹ Sipos Levente: Kolhozosítás vagy szövetkezetesítés? Dögei Imre és Fehér Lajos vitái 1957-ben. In *Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Szerk. Buza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna. Budapest, Corvinus Egyetem, 2006. 443–457.
- ²² Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1956. november – 1989. június*. Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Könyvkiadó, 2003. 128–140.
- ²³ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a BM II/7. osztály munkájáról, 1958. június 6. (12. d.)
- ²⁴ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Fegyveres Erők Minisztere I. helyettesének 26./1956. számú parancsa. (577. d.)
- ²⁵ ÁBTL 2.8.1. 5508. Szőke Béla személyi anyaga.
- ²⁶ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 13/1./1957. számú parancsa. (576. d.)
- ²⁷ Dáni János életrajzi adatainak forrása Fekete Editnek az 1945 és 1990 közötti politikai rendőrségi vezetőkre vonatkozó archontológiai gyűjteménye.
- ²⁸ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a BM II/7. Osztály munkájáról. 1958. június 6. (12. d.)
- ²⁹ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 1091/1957. számú parancsa, 1957. május 24.; ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 1762/1957. számú parancsa, 1957. július 9. (578. d.)
- ³⁰ Sin Sándor életrajzi adatainak forrása Fekete Edit 1953 és 1956 közötti időszakra vonatkozó archontológiai gyűjteménye

- ³¹ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 1090/1957. számú parancsa, 1957. május 24. (578. d.)
- ³² ÁBTL 2.8.1. 8867. Vincze János személyi anyaga.
- ³³ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a BM II/7. Osztály munkájáról. 1958. június 6. (12. d.)
- ³⁴ ÁBTL 1.6. 67-1130/1957. Összefoglaló jelentés a tsz-ek helyzetéről, 1957. november 26. (12. d.)
- ³⁵ ÁBTL 1.6. 67-1009/58. Jelentés az osztály által adott tájékoztató jelentésekről és az ezek alapján tett intézkedésekről, 1958. június 20. (12. d.)
- ³⁶ ÁBTL 1.6. 67-1129/58. Osztályértekezlet értékelése a II/7. Osztályon. 1958. július 15. (12. d.)
- ³⁷ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 87./1958. számú parancsa. (579. d.)
- ³⁸ Távozásának pontos időpontját nem tudjuk megmondani, mivel erre vonatkozó állományparancsot nem találtunk. Az 1958. július 8-án tartott osztályértekezleten már hiányzóként esik szó róla, és fogyatéki anyagának tanúsága szerint is 1958-ban hagyta el II/7. Osztályt.
- ³⁹ ÁBTL 1.6. 67-1129/58. Osztályértekezlet értékelése a II/7. Osztályon. 1958. július 15. (12. d.)
- ⁴⁰ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 118./1958. számú parancsa. (579. d.)
- ⁴¹ ÁBTL 2.8.1. 15585. Rácz Sándor személyi anyaga.
- ⁴² ÁBTL 1.6. 77-3/1800./58 Összefoglaló jelentés a tsz-ek és tszcs-k helyzetéről. 1958. december 1. (12. d.)
- ⁴³ Szövegét lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai*: i.m. 286–295.
- ⁴⁴ ÁBTL Dok. Gyűjt. Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-B-1-au 16-18/1/1959. Javaslat a BM II/7. Osztály létszámának emelésére. 1959. március 24.
- ⁴⁵ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 2160./1958. számú parancsa. 580. doboz.
- ⁴⁶ ÁBTL 2.8.1. 4577. Puskás Lajos személyi anyaga.
- ⁴⁷ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 59./1959. számú parancsa. (581. d.)
- ⁴⁸ ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszter-helyettesének 907./1959. számú parancsa. (581. d.)
- ⁴⁹ ÁBTL 2.8.1. 10448. Havasi László személyi anyaga.
- ⁵⁰ ÁBTL 2.8.1. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 158/1960. számú parancsa. 1960. április 4. (584. d.)
- ⁵¹ ÁBTL 2.8.1. A Belügyminisztérium II. Főosztály vezetőjének 6/1959. számú parancsa. 1959. április 22. Maga a kinevezés 1959. április 15-i hatállyal lépett életbe. (582. d.)
- ⁵² ÁBTL 2.8.1. 10793. Szép László személyi anyaga.
- ⁵³ ÁBTL 1.6. 77-3/1800./58 Összefoglaló jelentés a tsz-ek és tszcs-k helyzetéről. 1958. december 1. (12. d.)
- ⁵⁴ A hivatalos agrárpolitikában a kulák mint ellenséges kategória elvileg eltűnt. Most már nem kívánták a kuláknak minősített gazdálkodókat kirekeszteni a termelőszövetkezetekből, sőt bizonyos várakozási időt követően vezető tisztségekre is megválaszthatták őket. Ez a belügyminiszteri parancs nyilvánvalóvá teszi a pártvezetés különböző erőcsoportjai közötti nézetkülönbségeket is. Mindez kifejeződött a Belügyminisztériumot vezető ortodox kommunista Biszku Béla, valamint az agrárreformok legfőbb támogatójának számító, az adott időszakban a pártközpont mezőgazdasági osztályát irányító Fehér Lajos személyi ellentétében is. A kulákság fogalmának hivatalos átértékeléséről lásd Fehér Lajos: *A szocialista mezőgazdaságért*. (Budapest, Kossuth Kiadó, 1963. 6–188.) című művét.
- ⁵⁵ ÁBTL 4.2. 10-21/12/1959. A mezőgazdasági elhárítás megjavításáról szóló 12/1959. (VI.9.) számú belügyminiszteri parancs
- ⁵⁶ ÁBTL 4.2. 10-21/20/1959. Termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről szóló 20/1959. (IX.26.) számú belügyminiszteri parancs.
- ⁵⁷ ÁBTL Dok. Gyűjt. MOL XIX-B-1-au 16-101/1961. Jelentés a BM II/7. Osztály munkájának helyszíni tanulmányozásáról. 1959. szeptember 28.
- ⁵⁸ A gépállomások ideológiai-politikai jelentőségéről lásd Honvári János: *A magyar mezőgazdaság gépesítése az 50-es években (1948–1957)*. (*Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 93–127.), Uő: *A mezőgazdasági nagygépek állami monopóliumának kialakulása*. (*Századok* 2004/1. 39–88.) című tanulmányát.
- ⁵⁹ ÁBTL 1.6. 67-2837/59. Jelentés a tsz. fejlesztéssel kapcsolatos állambiztonsági intézkedésekről. 1959. november 27. (12. d.)
- ⁶⁰ Lásd a tévesz-szervezés elleni tiltakozásról szóló esettanulmányt Farkas Gyöngyi: *Hatalom és falusi társadalom az 1950-es években. Tüntetések a kollektivizálás ellen*. (PhD-értekezés, Budapest, 2010., kézirat. 119–158.) című művét.
- ⁶¹ ÁBTL 1.6. 67-1721/1961. A mezőgazdaság területén 1961 első fél évében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai. 1961. augusztus 2. (12. d.)
- ⁶² ÁBTL 1.6. sz.n. Összefoglaló jelentés a megyei 7-es alosztályok 1959. évi munkájáról. 1960. március 10. (12. d.)
- ⁶³ ÁBTL 1.6. sz. n. Jelentés a BM II/7-b. alosztály feldolgozó és az operatív hálózati munkájáról. 1961. május 18. (12. d.)
- ⁶⁴ ÁBTL 1.6. 67-1041/61. Jelentés a mezőgazdasági elhárítás területén 1958-1959 és 1960-as évben tapasztalt ellenséges tevékenység értékeléséről. 1961. április 28. (12. d.)
- ⁶⁵ A változás tényét az MSZMP Központi Bizottságának 1961. február 17-én közzé tett, sokat idézett közleménye deklarálta: *A mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok* Lásd *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai*: i.m. 497–501.
- ⁶⁶ Nigel, Swain: i.m. 26.
- ⁶⁷ A Rácz Sándor felmentéséről szóló állományparancs nem maradt fenn, csupán annyit tudunk, hogy 1961. március 15-i hatállyal alezredessé léptették elő. ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 250/1961. számú parancsa, 1961. március 22. Havasi László kinevezéséről ugyancsak 1961. március 15-i hatállyal döntöttek. ÁBTL

2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 278/1961. számú parancsa. 1961. március 29. (585. d.)

⁶⁸ ÁBTL 2.8.1. 15585. Rác Sándor személyi anyaga.

⁶⁹ ÁBTL 1.6. 67-2793/61. Javaslat a mezőgazdasági elhárító szervek átszervezésére. 1961. november 5. (12. d.).

⁷⁰ ÁBTL 1.6. 67-2793/61. Javaslat a II/7. Osztály átszervezésére. 1961. december 4. (12. d.).

⁷¹ ÁBTL 1.6. 67-466/62. Jelentés a termelőszövetkezetek 1961. évi zárszámadásai alkalmával előfordult ellenséges tevékenység tapasztalatairól. (12. d.).

⁷² ÁBTL 2.8.1. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 526./1962. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag. (587. d.)